

## FEITEN EN GEDACHTEN

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 115

ALEXANDER I. HERZEN

FEITEN EN GEDACHTEN

MEMOIRES

DERDE BOEK 1847-1852

UIT HET RUSSISCH VERTAALD,  
GEANNOTTEERD EN VAN EEN NAWOORD VOORZIEN  
DOOR CHARLES B. TIMMER



AMSTERDAM • UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS

Copyright bezorging en nawoord © 1985 Charles B. Timmer  
Copyright Nederlandse vertaling © 1985  
B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam  
Oorspronkelijke titel: *Byloe i dummy*  
Omslagillustratie: Detail van een foto van Alexander I. Herzen,  
begin jaren 1850. Instituut van Russische Literatuur,  
Poesjkin-Huis, Leningrad  
Druk: Geuze & Co's drukkerij B.V., Dordrecht

ISBN 90 295 1944 4

## INHOUD

### VIJFDE DEEL—PARIJS—ITALIË—PARIJS (1847—1852)

#### Voorwoord van de schrijver (1866) II

#### Hoofdstuk XXXIV 12

##### De reis

*De verloren pas—Koningsbergen—Een uit de eigen arm gemaakte neus—Aangekomen!—En wij trekken verder*

#### Hoofdstuk XXXV 19

##### De wittebroodsweken van de republiek

*Een Engelsman in een pelsjekker—De hertog van Noailles—De vrijheid en haar borstbeeld in Marseille—l'Abbé Sibour en de wereldrepubliek in Avignon*

#### Westerse arabesken 26

##### Eerste schrift

##### 1 De droom 26

##### 2 Tijdens het onweer 29

#### Hoofdstuk XXXVI 38

*La Tribune des Peuples—Mickiewicz en Ramon de la Sagra—De cholera in Parijs—De koristen van de revolutie en de dertiende juni 1849—Het vertrek*

#### Hoofdstuk XXXVII 62

*De toren van Babel—Duitse Umwälzungsmänner—Franse rode Montagnards—Italiaanse fuorusciti in Genève—Mazzini, Garibaldi, Orsini—Romaanse en Duitse tradities—Een uitstapje op de Fürst Radetzky*

#### Hoofdstuk XXXVIII 101

*Zwitserland—James Fazy en de refugiés—De Monte Rosa*

Westerse arabesken 126

*Tweede schrift*

1 *Il pianto* 126

2 *Postscriptum* 135

Hoofdstuk XXXIX 145

*Geld en politie – Keizer James Rothschild en bankier Nikolaas Romanov – Politie en geld*

Hoofdstuk XL 166

*Het Europese Comité – De Russische consul-generaal in Nizza – Een brief aan A. F. Orlov – De vervolging van een kind – De Vogts – Een bevordering van hofraden tot belastingplichtige boeren – Een ontvangst in Châtel (1850-1851)*

Hoofdstuk XLI 202

*P.-J. Proudhon – De uitgave van La Voix du Peuple – Een briefwisseling – De betekenis van Proudhon – Een postscriptum*

Gedachten over reeds opgeworpen vragen 223

Hoofdstuk XLII 235

*Coup d'état – De openbare aanklager van wijlen de republiek – De stem van een koe in de woestijn – De verbanning van de openbare aanklager – Orde en beschaving triomferen*

Hoofdstuk XLIII 244

*Een familiedrama*

1848 244

*Voortekenen* 252

*Vlektyfus* 259

Hoofdstuk XLIV 266

Hoofdstuk XLV 280

*Een hart in opschudding*

Hoofdstuk XLVI 287  
*Nog een jaar – 1851*

Hoofdstuk XLVII 297

Hoofdstuk XLVIII 301  
Oceano nox 1851  
1 *De zomer* 301  
2 *Dans une mer sans fond...* 306

Hoofdstuk XLIX 314  
1852

Hoofdstuk L 327  
*De dood*

Bijlage 337  
Haug

Nawoord van de vertaler 351

Tijdtafel 359

Aantekeningen 373

Naamregister 395





VIJFDE DEEL

PARIJS-ITALIË-PARIJS  
1847-1852

*Waarom trekt mij toch  
zo de wereld aan,  
wil ik alles zien  
en niets overslaan?...*

A. KOLTSOV, *Gedachten van een valk*\*

\* Verwijst naar de aantekeningen achter in het boek

Toen ik aan nóg een deel van mijn *Feiten en gedachten* begon, hield ik mijn pen aarzelend in, want mij werd het fragmentarische karakter duidelijk van het verhaalde, de taferelen en de er zo te zeggen achterliggende overwegingen. Van een uiterlijke eenheid is minder sprake dan in de voorafgaande delen. Ze tot een geheel samensmelten kon ik in geen geval. Ga je ontstane hiaten invullen, dan krijg je heel gauw een totaal andere achtergrond en een andere belichting en de waarheid van *toen* gaat verloren. *Feiten en gedachten* is geen historische monografie maar de weerspiegeling van geschiedenis in een mens die haar pad toevallig heeft gekruist. Dit was voor mij de reden waarom ik besloot de fragmentarische hoofdstukken te laten zoals ze waren, waarbij ik ze op een rij zette op de manier waarop ze in Italiaanse armbanden mozaïekafbeeldingen op een rijtje naast elkaar plaatsen – alle voorstellingen hebben betrekking op één onderwerp, maar samengehouden worden ze alleen door hun montuur en de schakels van de ketting.

Had ik dit deel vollediger willen maken, dan had ik vooral voor het jaar 1848 mijn toevlucht tot mijn *Brieven uit Frankrijk en Italië* moeten nemen; daar had ik dan een aantal fragmenten uit moeten lichten, maar dit zou zoveel herschrijving hebben gevergd dat ik ervan heb afgezien.

Veel van wat niet in *De Poolster* is gekomen staat nu in deze uitgave, maar nog kan ik niet alles aan de lezer toevertrouwen en dat om algemene en om particuliere redenen. Wel is de tijd niet ver meer af, waarin niet alleen de nu nog weggelaten hoofdstukken en bladzijden het licht zullen zien, maar waarin ook een heel boekdeel zal verschijnen – dat deel dat mij het dierbaarst is.\*

Genève, 29 juli 1866

## De reis

*De verloren pas – Koningsbergen – Een uit de eigen arm gemaakte neus – Aangekomen! – En wij trekken verder*

...In Laugszargen vroegen de Pruisische gendarmen of ik in het lokaal van de wacht wilde komen. Een oude sergeant nam onze passen in ontvangst, zette een bril op en begon sterk beklemtoond alles voor te lezen wat niet ter zake deed: *'Auf Befehl s.k.M. Nicolai des Ersten... allen und jedem, deren daran gelegen etc., etc... Unterzeichner Peroffski, Minister des Innern, Kammerherr, Senator und Ritter des Ordens St. Wladimir... Inhaber eines goldenen Degens mit der Inschrift für Tapferkeit' ...*

Die zo graag hardop voorlezende sergeant doet me aan een andere denken. Tussen Terraccino en Napels\* kwamen de Napolitaanse carabinieri viermaal op onze postkoets af en verlangden iedere keer onze visa. Dan liet ik een van ze mijn Napelse visum zien, maar dat was hem, zelfs met een halve carlino erbij, niet genoeg; hij nam de passen mee naar het bureau en kwam na een minuut of twintig terug met de boodschap dat mijn reisgezel\* en ik bij de brigadier moesten komen. De brigadier, een oude en dronken onderofficier, vroeg tamelijk grof: 'Uw naam en waar komt u vandaan?'

'Dat staat daar toch allemaal.'

'Daar kan geen mens uit wijs worden.'

Wij begrepen wel dat het lezen niet de sterkste kant van de brigadier was.

'Volgens welke wet,' zei mijn reisgenoot, 'zijn we verplicht onze passen aan u voor te lezen? We zijn verplicht ze bij ons te dragen en op verzoek te tonen, maar niet ze te dicteren, dan kon ik u wel van alles op de mouw spelden.'

'*Accidenti!*' mompelde de oude, '*va ben, va ben!*' en hij gaf ons onze passen terug zonder ze te hebben ingeschreven.

De geleerde gendarme in Laugszargen was uit ander hout gesneden; nadat hij driemaal uit drie van de passen alle ordetekens van Perovski tot en met de gesp voor trouwe dienst had opgesomd, vroeg hij aan mij: 'En u, *Euer Hochwohlgeboren*, wie bent u?'

Ik zette grote ogen op en begreep niet wat hij van me wilde.

'*Fräulein* Maria Ern, *Fräulein* Maria Korsj, *Frau* Haag – allemaal vrouwspersonen, er is geen enkele pas voor een man bij.'

Ik keek het na, inderdaad, daar lagen alleen de passen van mijn moeder en van twee kennissen die met ons meereisden; mij liep een rilling langs mijn rug.

'Zonder pas zouden ze me immers niet in Taurogen hebben binnengelaten.'

'*Bereits so*, alleen, u kunt niet verder reizen.'

'Wat moet ik dan doen?'

'U hebt hem waarschijnlijk in het lokaal van de wacht laten liggen, ik laat meteen een slede inspanssen, rijdt u er dan zelf naar toe, ondertussen kan uw gezelschap zich hier bij ons een beetje warmen. – *Heh! Kerl, lass er mal den Braunen anspannen!*'

Ik kan nu niet zonder glimlach aan die dwaze geschiedenis terugdenken, juist omdat ik toen helemaal van de kaart was. Het verlies van die pas, waarvan ik jarenlang had gedroomd, waar ik twee jaar voor had gevochten – en dat op het ogenblik van de grensoverschrijding, was als een slag in mijn gezicht. Ik was er zeker van dat ik hem in mijn zak had gestoken, ik moest hem dus ergens hebben laten vallen, maar waar hem te zoeken? Hij lag al lang onder de sneeuw... Er zat dus niets anders op dan een nieuwe pas aan te vragen, naar Riga te schrijven, er misschien zelf heen te moeten en daar zouden ze er een stuk over opstellen en erachter komen dat ik in de maand januari naar een badplaats wilde gaan. Kortom, ik voelde me al terug in Petersburg, de schimmen van Kokosjkin, Sachtynski, Doebelt en Nikolaas doolden me al door het hoofd. Daar ga je met je mooie reis, met je Parijs, met je vrijheid van drukpers, je parlement, je schouwburgen!... Ik zou die ambtenaren van het ministerie terugzien, die politiebeambten en verdere ordebewakers, de politieagenten met hun twee blinkende knopen op de rug, waarmee ze alles zagen wat er achter ze gebeurde... en als eerste zou ik die kleine verkreukelde soldaat weerzien met op zijn hoofd die zware sjako met

het geheimzinnige nummer vier erop en het met rijp bedekte kozakkenpaardje... Als ik dan tenminste ook nog onze voedster in 'Taurog' zou aantreffen, zoals ze die plaats noemde.

Ondertussen waren ze bezig een groot, treurig, schonkig paard voor een heel kleine slede te spannen. Ik nam naast de postiljon plaats die een militaire jas droeg en laarzen met hoge beenkappen. De postiljon liet op klassieke manier zijn klassieke zweep knallen – toen eensklaps de geleerde sergeant die nu alleen nog zijn pantalon aan had het erf op kwam gesnel met de roep: 'Halt! Halt! Da ist der vermaledeite Pass!' – en hij hield het document opgevouwen in zijn hand. Ik brak in een krampachtig lachen uit.

'Wat doet u me toch aan? Waar hebt u hem dan gevonden?'

'Moet u zien,' zei hij, 'die Russische sergeant van u heeft het ene blad in het andere opgevouwen, wie zou het daar zijn gaan zoeken? Ik heb er niet aan gedacht het blad om te slaan.'

En dat terwijl hij driemaal had voorgelezen '*Es ergeht deshalb an alle hohen Mächte, und an alle und jeden, welchen Standes und welcher Würde sie auch sein mögen...*'

'Moe van de reis, van alle zorgen en vele andere beslommingen kwam ik in Koningsbergen aan. Nadat ik in een afgrond van eiderdons was uitgeslagen ben ik de volgende dag de stad gaan bekijken; het was zacht winters weer; mijn hotelhouder had me aangeboden per slede een rondrit te maken, de paarden droegen belletjes en klokjes en een struisvogelpluim op het hoofd... En we waren in de beste stemming, een zware last was van ons afgevallen, het onaangename angstgevoel, het beklemmende gevoel van achterdocht was vervlogen. In de etalage van een boekwinkel lagen karikaturen op Nikolaas uitgestald; ik kocht er meteen een hele voorraad van. 's Avonds ben ik naar een obscuur en derderangs schouwburgje gegaan, maar ik kwam er ontroerd en aangedaan uit, niet door het spel van de toneelspelers, maar door het publiek dat voor het merendeel uit arbeiders en jonge mensen bestond; in de pauze hadden ze allemaal hardop en vrijmoedig van gedachten gewisseld en hun hoed opgezet (iets uitermate belangrijks, van dezelfde orde als het recht om je baard te mogen laten staan, enz.). Deze ongedwongenheid, dit element van grotere doorzichtigheid en vitaliteit is iets dat iedere Rus opvalt zodra hij de grens heeft overschreden. De Petersburgse rege-

ing is nog zo grof, zo onbehouwen, nog zo alleen maar despotisme, lat zij niets liever doet dan de mensen bang maken, zodat iedereen voor haar staat te beven, kortom, zij streeft niet alleen naar macht, naar ook naar een theatraal vertoon ervan. Het ideaal van maatschappelijke orde is voor de Petersburgse tsaren de antichambre en de kazerne.<sup>1</sup>

Toen wij naar Berlijn verder reisden, nam ik in een cabriolet plaats; naast mij ging een warm ingebakerd heerschap zitten; het was avond en ik had hem niet goed kunnen opnemen. Toen hij ontdekte dat ik een Rus was begon hij me uit te vragen over de strengheid van de politie, over paspoorten en uiteraard vertelde ik hem alles wat ik daarvan wist. Daarop kwam het gesprek op Pruisen, hij gaf hoog op van de onbaatzuchtigheid der Pruisische ambtenaren, de voortreffelijkheid van de administratie, hij prees de koning en viel ten slotte fel uit tegen de Polen van Posen, omdat die zulke slechte Duitsers waren. Dit verbaasde mij, ik sprak hem tegen, verklaarde onomwonden dat ik zijn mening niet deelde en deed er verder het zwijgen toe.

Ondertussen was het licht geworden en eerst nu ontdekte ik dat mijn conservatieve buurman helemaal niet uit verkoudheid met zo'n neusstem had gesproken, maar omdat hij geen neus bezat, in ieder geval, dat het meest zichtbare deel ervan ontbrak. Hij merkte vermoedelijk dat die ontdekking mij geen bijzonder genoegens verschafte en vond het daarom gepast mij ter verontschuldiging te vertellen hoe hij zijn neus was kwijtgeraakt en hoe die weer op zijn gezicht was aangebracht. Het eerste deel van zijn verhaal klonk erg verward, maar de tweede helft was heel gedetailleerd: Dieffenbach in eigen persoon had uit de arm van zijn patiënt een nieuwe neus voor hem gesneden, zes weken lang hadden ze zijn arm tegen zijn gezicht aan gebonden gehouden; Zijne Majesteit was naar het ziekenhuis gekomen om het te bekijken, had vorstelijk verbaasd gestaan en zijn goedkeuring aan de operatie gehecht.

*Le roi de Prusse, en le voyant,  
a dit : c'est vraiment étonnant.*

1. Uit *Brieven uit Frankrijk en Italië*, brief I. — A. H.

Kennelijk was Dieffenbach met zijn hoofd toen bij andere zaken geweest, want de neus die hij voor hem had gemodelleerd was iets afschuwelijks. Overigens kwam ik er al heel gauw achter dat die 'eigenarmige' neus nog de geringste van zijn tekortkomingen was.

Onze tocht van Koningsbergen naar Berlijn is wel het moeilijkste deel van de hele reis geweest. Bij ons heeft, ik weet niet waarom, de mening postgevat dat de diligencedienst in Pruisen voortreffelijk georganiseerd is, maar dat is allemaal onzin. Alleen in Frankrijk, Zwitserland en in Engeland is de omnibusdienst behoorlijk. In Engeland zijn de postkoetsen zo gerieflijk, de paarden zo sierlijk en de koetsiers zo handig, dat het een lust is daar rond te reizen. De langste postroute wordt door de koets in galop afgelegd, bergopwaarts of omlaag – het doet er niet toe. Nu is het probleem dank zij de spoorwegen historisch geworden, maar toen hebben wij de Duitse postkoetsen met hun aftandse knollen als het ergste ter wereld ondergaan, op de Duitse postiljons na.

Van Koningsbergen naar Berlijn is een erg lange zit; wij hadden in de diligence zeven plaatsen besproken en vertrokken. Bij het eerste poststation kondigde de conducteur ons aan dat wij onze bagage bijeen moesten pakken en in een andere diligence moesten overstappen, waarbij hij zo verstandig was ons te waarschuwen dat hij voor onze bagage niet aansprakelijk was. Ik merkte tegen hem op dat ik in Koningsbergen ettelijke malen navraag had gedaan en mij aldoor was verzekerd dat wij onze plaatsen konden behouden; de conducteur beriep zich op de sneeuw en op de noodzaak een diligence op sledeijzers te nemen; daar was niets tegen in te brengen. Wij begonnen dus midden in de nacht en in de natte sneeuw over te stappen, met de kinderen en heel ons hebben en houden; op het volgende station herhaalde zich dezelfde geschiedenis en de conducteur nam zich niet eens de moeite meer om een verklaring voor het verwisselen van equipage te geven. Zo legden we de helft van de weg af; toen kwam hij plompverloren met de boodschap dat 'ze ons maar vijf plaatsen konden geven'.

'Vijf, hoe zo? Hier is mijn biljet.'

'Er zijn niet meer plaatsen.'

Ik protesteerde; in het posthuis ging krakend een raam open en een grijze kop met een snor vroeg grof waar al die heibel om was.



De conducteur zei dat ik zeven plaatsen verlangde terwijl hij er maar vijf had; ik voegde daaraan toe dat ik een vervoerbiljet voor zeven plaatsen had en een kwitantie dat ik daarvoor had betaald. De grauwe kop trok zich niets van mij aan en zei met de brutale, geknepene stem van een Russisch-Duitse militair tegen de conducteur: 'Nou, als die meneer die vijf plaatsen niet wil, gooi z'n spullen dan de wagen maar uit, dan kan-ie wachten tot er eens zeven plaatsen vrij komen.'

Met die woorden sloeg de eerbiedwaardige postmeester, die door de conducteur met 'Herr Major' was aangesproken en die Schwerm heette, het raam dicht. Wij overlegden de zaak onder elkaar en, omdat wij Russen waren, besloten we verder te reizen. Benvenuto Cellini zou als Italiaan in zo'n geval zijn pistool hebben getrokken en de postmeester overhoop hebben geschoten.

Mijn door Dieffenbach gerestaureerde buurman was in die tijd de herberg binnengelopen; toen hij weer op zijn plaats was geklauterd en we vertrokken, vertelde ik hem wat ons was overkomen. Hij was lichtelijk boven zijn theewater en dus in een fidele stemming; hij leefde erg met me mee en vroeg me hem er in Berlijn een verslagje van te geven.

'Bent u bij de diligencedienst?' vroeg ik.

'Nee,' antwoordde hij nog meer door zijn neus, 'maar dat maakt niets uit... ik... ziet u, zoals dat hier bij ons heet, sta in dienst van de centrale politie...'

Die ontdekking vond ik nog onaangener dan die van de eigenarmige neus.

De eerste persoon met wie ik me in Europa onbekommerd had laten gaan was een spion en – hij zou de laatste niet zijn.

Berlijn, Keulen, België – het is ons allemaal snel aan de ogen voorbijgeflitst; half verstrooid sloegen wij alles gade, *en passant*, we hadden haast om ons doel te bereiken. En eindelijk bereikten we het ook.

In Hôtel du Rhin trok ik een van die ouderwets zware vensters open en – voor mij verrees een zuil...

*...met erop een pop van brons,  
onder de hoed een voorhoofdsfrons,  
de armen kruisgewijs gevouwen...\**

en dus was ik echt in Parijs, niet in een droom maar in werkelijkheid: dat was immers de zuil van Vendôme en de Rue de la Paix.

Parijs!... In dat woord lag voor mij nauwelijks iets minder besloten dan in het woord Moskou. Van mijn kinderjaren af heb ik van dit ogenblik gedroomd. Laat me toch een blik op het Hôtel de Ville mogen werpen, op het café Foy in het Palais Royal, waar Camille Desmoulins van een boom een groen blad had gerukt en het als een kokarde op zijn hoed had gestoken onder de kreet 'A la Bastille!'...

Ik hield het binnenshuis niet langer uit, trok mijn jas aan en ging op goed geluk de straat op... op zoek naar Bakoënin, Sazonov. Daar was de Rue St. Honoré, daar had je Les Champs-Élysées, allemaal namen die me al jarenlang vertrouwd waren... En daar had je Bakoënin in eigen persoon!

Ik kwam hem op een hoek van een straat tegen; hij was in gezelschap van drie kennissen en liep net als in Moskou iets te orenen, waarbij hij ieder ogenblik bleef staan en met zijn sigaret in de lucht gebaarde. Ditmaal is zijn predikatie zonder slot gebleven: ik had hem onderbroken en liep toen samen met hem naar Sazonov om die met mijn komst te verrassen.

Ik was buiten mijzelf van vreugde!

Hier wil ik dan ook nu mee eindigen.

Nog eenmaal Parijs beschrijven, daar begin ik niet aan. De eerste kennismaking met het Europese leven, de feestelijke tocht door Italië dat uit zijn slaap was wakker geschud, de revolutie aan de voet van de Vesuvius, revolutie voor de St. Pieterskerk en ten slotte de als een donderslag komende tijding van 24 februari – dat alles heb ik in mijn *Brieven uit Frankrijk en Italië* verteld. Ik kan de nu half uitgewiste en door andere verdrongen indrukken niet meer met de levendigheid van toen weergeven. Die brieven vormen een onontbeerlijk onderdeel van mijn 'Notities' en wat zijn brieven anders dan 'notities over een kort tijdsbestek'?

## De wittebroodsweken van de republiek

*Een Engelsman in een pelsjekker – De hertog van Noailles – De vrijheid en haar borstbeeld in Marseille – l'Abbé Sibour en de wereldrepubliek in Avignon*

'...Morgen gaan we naar Parijs, ik verlaat Rome opgewonden en in spanning. Wat zal er uit dit alles worden? Zal het stand houden? De hemel is niet wolkeloos, af en toe waait er uit de grafgewelven een kille wind die een lijkenlucht aanvoert, de lucht van het verleden; de historische tramontana is sterk, maar hoe dit ook zij, mijn dank aan Rome voor de vijf maanden die ik er heb mogen doorbrengen. Het innerlijk doorleefde blijft bij je en de reactie zal heus niet alles kunnen wegblazen.'

Dit schreef ik eind april 1848, aan de Via del Corso aan het raam gezeten met een blik op de Piazza del Popolo, waar ik zoveel heb gezien en zoveel heb doorgemaakt.

Toen ik Italië verliet, had ik mijn hart aan dat land verloren, ik was met zijn lot diep begaan; ik heb er niet alleen grote dingen mee-gemaakt, maar ook de eerste mensen ontmoet die mij sympathiek waren – niettemin ging ik er weg. Het kwam mij als verraad aan al mijn overtuigingen voor om niet in Parijs te zijn, toen het daar een republiek was geworden. De boven aangehaalde regels vertonen sporen van twijfel, maar het geloof kreeg de overhand en met innerlijke voldoening keek ik in Cività naar het stempel op het consulaire visum met daarboven in reliëf de ontzagwekkende woorden 'République Française'... Ik stond er geen ogenblik bij stil dat je Frankrijk alleen daarom al geen *republiek* mocht noemen, omdat je er nog een visum voor nodig had!

We reisden per pakketboot. Er waren tamelijk veel passagiers aan boord en als altijd een bonte mengeling: reizigers uit Alexandrië, uit Smyrna, Malta. Van Livorno af woei er een verschrikkelijke

voorjaarswind: die joeg het schip met een ongelooflijke vaart vooruit, maar ook in een ondraaglijke schommeling; na een uur of twee, drie, lag het dek vol zeezieke dames, het duurde niet lang of ook de heren gaven het op, met uitzondering van een oude, grijze Fransman, een Engelsman uit Canada in een bontjekker en een bontmuts op het hoofd en ik. Ook de kajuiten lagen vol zieken en alleen al de benauwde lucht en hitte daar was voldoende om je ziek te maken; wij zijn de hele nacht met ons drieën, toegedekt met mantels en zeildoeken, op het middendek op de koffers blijven zitten, terwijl de wind loeide en de golven soms over het voordek sloegen. De Engelsman kende ik: het jaar tevoren waren wij per zelfde boot van Genua naar Cività Vecchia gereisd. Het toeval wilde dat alleen wij tweeën nog aan tafel zaten; tijdens de hele maaltijd zei hij geen woord, alleen bij het dessert, toen de Marsala hem wat toeschietelijker had gestemd en hij zag dat ook ik van mijn kant geen aanstalten had gemaakt een gesprek aan te knopen, bood hij mij een sigaar aan met de opmerking dat hij 'zijn sigaren zelf uit Havana had meegebracht'. Daarop ontspon zich een gesprek; hij was in Zuid-Amerika geweest, in Californië en zei dat hij al vele malen het plan had gehad om Petersburg en Moskou eens te bezoeken, maar dat hij daar niet naar toe ging voordat er een geregelde en directe verbinding tussen Londen en Petersburg bestond.<sup>1</sup>

'Gaat u naar Rome?' had ik gevraagd, toen we Cività naderden.

'Ik weet het nog niet,' antwoordde hij.

Ik zweeg in de veronderstelling dat hij mijn vraag als onbescheiden had opgevat, maar hij voegde er direct aan toe: 'Dat hangt af van hoe het klimaat in Cività me bevalt. Blijft u hier?'

'Ja, mijn boot vertrekt morgen.'

Ik kende de Engelsen toen nog heel weinig en kon daarom mijn lachen nauwelijks bedwingen en dat lukte me al helemaal niet meer, toen ik hem de volgende dag, terwijl ik voor het hotel wat op en neer drentelde, tegenkwam met dezelfde bontjekker aan, een portefeuille, een verrekijker, een kleine necessaire onder de arm en voor een bediende uit schrijdend die onder een koffer en talloze kleine pakjes bezweek.

'Ik ga naar Napels,' zei hij, dichterbij gekomen.

1. Die is er nu. — A. H.

‘Zo, het klimaat bevalt u hier dus niet?’

‘Afschuwelijk.’

Ik vergat te vertellen dat hij op onze eerste reis in onze kajuit de bovenste kooi had gehad en mij in de loop van de nacht wel een keer of drie bijna heeft vermoord, de ene keer van de schrik, een ander maal door zijn voeten: het was snikheet geweest in de kajuit, hij kwam ettelijke keren omlaag om met water aangelengde cognac te drinken en trapte dan bij het naar beneden komen of naar boven klauteren steevast op mij om dan met een luide kreet verschrikt te roepen: ‘*Oh—beg pardon—j’ ai avais soif.*’

‘*Pas de mal.*’

Zo kwam het dat wij elkaar op deze reis als oude kennissen begroetten; hij was vol lof over het feit dat ik geen last van zeeziekte had en trakteerde me op zijn Havana-sigaren. Als vanzelfsprekend kwam het gesprek even later op de Februarirevolutie. Uiteraard bekeek de Engelsman de revolutie in Europa als een interessant schouwspel, als een bron voor nieuwe, belangwekkende observaties en belevenissen en toen deed hij me een verhaal over de revolutie in de republiek van Nieuw-Columbia.

De Fransman nam op een andere manier aan de gebeurtenissen deel—met hem raakte ik al na vijf minuten in een woordenwisseling; intelligent, maar ontwijkend diende hij me met een uitzonderlijke hoffelijkheid van repliek zonder overigens iets toe te geven. Ik verdedigde de republiek en de revolutie. De oude heer deed er geen directe aanval op, maar hij verdedigde de historische vormen als het enige wat duurzaam was en uit het volk was voortgekomen, het enige dat een gerechtvaardigde vooruitgang garandeerde en daarbij de noodzakelijke continuïteit handhaafde.

‘U kunt u niet voorstellen,’ zei ik schertsend tegen hem, ‘wat voor een uitzonderlijk genot u mij verschaft door dat wat u niet onder woorden brengt. Ik heb een jaar of vijftien hetzelfde over de monarchie beweerd wat u nu over de republiek zegt. De rollen zijn verwisseld: door de republiek te verdedigen ben ik een conservatief, maar u, in uw verdediging van de legitieme monarchie, bent een *perturbateur de l’ordre politique.*’

De oude man en de Engelsman braken in lachen uit. Er had zich nog iemand bij ons gevoegd, een magere lange heer, wiens neus

door *Charivari* en Philipon onsterfelijk is geworden – de graaf d'Argout (in het blad *Charivari* werd beweerd dat zijn dochter daarom niet trouwde om niet gedwongen te zijn te tekenen: 'zo-en-zo, *née d'Argout*'). Hij mengde zich in het gesprek, wendde zich vol eerbied tot de oude heer maar monsterde mij met zekere verbazing, bijna met weerzin; ik merkte dit en begon nog vier graden roder te oren.

'Curieus, heel curieus!' zei de grijsaard tegen mij, 'u bent niet de eerste Rus die ik tegenkom met zo'n manier van denken. Jullie Russen zijn of complete slaven van de tsaar, of – *passez-moi le mot* – anarchisten. En daaruit volgt dat het nog lang zal duren voordat jullie vrij zijn.'<sup>1</sup>

Op die toon ging ons politieke gesprek verder.

Toen we Marseille naderden en iedereen druk met zijn bagage in de weer was, liep ik naar de oude heer toe, gaf hem mijn visitekaartje en zei dat ik het een prettige gedachte vond dat onze discussie bij zo'n stampen van het schip geen onaangename gevolgen had gehad. De oude heer nam heel vriendelijk afscheid van me, maakte nog even een geestige opmerking over de republikeinen die ik nu eindelijk van dichtbij zou kunnen bekijken en hij gaf mij zijn kaartje. Hij was de hertog van Noailles,\* een bloedverwant van de Bourbons en een der voornaamste raadgevers van Henri v.

Dit op zichzelf helemaal niet zo belangrijke voorval heb ik verteld ter lering en ten bate van onze *hertogen* van de eerste drie rangen.\* Had ik in plaats van met een de Noailles met een of andere senator of geheimraad te maken gehad, dan zou hij mijn woorden gewoon als een onbeschaamdheid in ambtelijke dienst hebben opgevat en ogenblikkelijk de kapitein van het schip hebben laten halen.

Een Russische minister<sup>2</sup> zat in 1850 op een keer aan boord van een schip met zijn hele gezin in zijn equipage, en wel om niet met de passagiers en gewone stervelingen in aanraking te hoeven komen. Kunt u zich iets potsierlijkers voorstellen dan om midden op zee in een open equipage te zitten, daarbij nog iemand van dubbel normaal postuur?

De aanmatigende houding van onze waardigheidsbekleders

1. Een oordeel dat ik later nog wel tien maal heb moeten horen. – A. H.

2. De vermaarde Viktor Panin. – A. H.

spruit niet uit aristocratisme voort – grandseigneurs hebben we bij ons bijna niet meer – het is het gevoel van in livrei gestoken, bepoederde lakeien in grote huishoudens, aan de ene kant doortrapt en aan de andere kant uiterst brutaal. De aristocraat is een persoonlijkheid, maar onze aristocraten – die dienaren van de troon – hebben helemaal geen persoonlijkheid; zij lijken op de medailles van Paul met het opschrift: ‘Niet door ons, niet door ons, maar uit Jouw naam!’\* De hele opvoeding is daarop ingesteld: de soldaat denkt dat je hem alleen *daarom* geen stokslagen mag geven omdat hij het kruis van de Anna-orde draagt; de postmeester plaatst tussen de handpalm van de reiziger en zijn wang een officierstitel; de gekreukte ambtenaar wijst op zijn Stanislav- of Vladimir-ereten: ‘Niet door mij... niet door mijzelf... maar door de rang die ik bekleed!’

Toen ik in Marseille van boord ging kwam ik een grote optocht tegen van de nationale garde die naar het Hôtel de Ville trok met een buste van de vrijheid, dat wil zeggen, een vrouw met enorme krullen en een frygische muts op het hoofd. Onder kreten van ‘Vive la République!’ liepen daar duizenden gewapende burgers met onder hen arbeiders in *blouses* die zich na de vierentwintigste februari bij de nationale garde hadden aangesloten. Het spreekt vanzelf dat ik met ze meeliep. Toen de optocht het Hôtel de Ville naderde, verschenen op het bordes een generaal, de *maire* en Démosthène Olivier,\* de commissaris van de voorlopige regering. Démosthène had, zoals bij die naam te verwachten viel, een redevoering voorbereid. Er vormde zich om hem heen een grote kring: de mensen drongen natuurlijk naar voren, de nationale garde duwde ze terug, de menigte gehoorzaamde niet; daar waren de gewapende *blouses* niet van gediend, ze draaiden zich om, lieten hun geweren zakken en begonnen met de kolven de tenen van de vooraan staande *citoyens* te bewerken; daarop weken de burgers van de ‘ene en ondeelbare republiek’ terug...

Dit alles verbaasde mij, te meer omdat ik nog helemaal onder de indruk van de Italianen was, vooral van het gedrag der mensen in Rome, waar een trots besef van persoonlijke waardigheid en *lichamelijke* onaantastbaarheid in ieder mens ontwikkeld was, niet alleen bij de *facchino*, de postbode, maar ook bij de bedelaar die zijn hand voor je ophield. In de Romagna zouden ze die brutaliteit met twin-

tig 'coltellate' beantwoord hebben. Maar de Fransen weken terug—misschien hadden ze eksterogen?

Dit voorval trof mij onaangenaam; daarbij kwam dat ik, in mijn hotel aangekomen, een verslag van het gebeurde in Rouen\* las. Wat moest dit alles betekenen? Zou de hertog de Noailles misschien toch gelijk hebben gehad?

Maar wanneer een mens geloven wil, is zijn geloof moeilijk uit te roeien en nog voor mijn aankomst in Avignon was ik de geweerkolven van Marseille en de bajonetten van Rouen al weer glad vergeten.

In de diligence kregen wij gezelschap van een corpulente imposante abbé van middelbare leeftijd en een aangenaam voorkomen. Aanvankelijk greep hij voor het fatsoen naar zijn gebedenboek, maar even later stak hij het om niet in slaap te vallen in zijn zak en knoopte beminnelijk een intelligent gesprek met mij aan, gevoerd in de klassieke correctheid van taal, eigen aan de Port-Royal en de Sorbonne, vol citaten en gelardeerd met gekuiste grappen.

Inderdaad, alleen de Fransman verstaat de kunst der conversatie. Duitsers leggen liefdesverklaringen af, vertrouwen je hun geheimen toe, delen wijze lessen uit of vloeken. In Engeland zijn ze dáárom zo op recepties gesteld, omdat je bij die gelegenheden geen conversatie kunt voeren, het is er stampvol, er is geen plaats, iedereen dringt en duwt, niemand kent iemand—en ook als er zich ergens een klein kringetje heeft gevormd, klinkt er prompt een naar muziekje, wordt er vals gezongen, gaan ze oervervelende spelletjes doen, of de gasten houden met de grootste inspanning een gesprek met hun gastheren op gang, hortend en stotend, hijgend, net als die stakkers van trekpaarden die aan het eind van hun krachten een zwaar geladen schuit tegen de stroom in langs het jaagpad voorttrekken.

Ik kreeg zin de abbé een beetje met de republiek te plagen, maar dat lukte me niet. Hij nam genoegen met een vrijheid *zonder buitensporigheden* en vooral: zonder bloedvergieten of oorlog en hij beschouwde Lamartine als een groot man, iemand naar het voorbeeld van Pericles.

'En van een Sappho!' voegde ik daaraan toe, zonder evenwel een discussie met hem op gang te brengen en dankbaar dat hij de religie